

ТЮРКСКИ И КИТАЙСКИ ДУМИ ЗАЕТИ В ТОХРАСКИ.

Александър Луботски и Сергей Старостин

(Language in time and space. A Festschrift for Werner Winter on the occasion of his 80th birthday, edd. Brigitte L.M. Bauer, Georges-Jean Pinault, Berlin - New York 2003, 257-269)

(компютърен превод и коментари: Ж.Войников)

I. Тюркски думи заети в Тохарски¹

Преди четиридесет години, през 1963 г., Вернер Винтер пише: "... очевидно все по-важно е да се поставя въпросът, дали будистките езикови заемки са ставали между тюркски и тохарски."

Той е смятал отделно да изследва въпроса на заемките от тюркски в тохарски, но никога не е реализирал този свой замисъл. Наскоро, тохаро-тюркските връзки бяха обсъдени от Жан-Жак Пино на два пъти (1998, 2001a), но въпросът за възможните тюркски заемки в тохарски си остана неизследван. Някои лингвисти дори и да помислят за таково заемане, винаги го отнасят към праисторическите времена (виж Адамс 1999: 211: "Относно заемането на тох.(а) *kom* и тох.(б) *kaum*, би трябвало да е станало в пратохарски. Така че първоначалното заемане е станало по географското съседство с пратюрките"). По-долу бихме искали да възобнови дискусиата, като представи списък с възможните тохарски думи заети от тюркски. Тюркските и алтайски реконструкции по-долу са дадени въз основа на предстоящия етимологичен речник на Алтайските езици, от сергей Старостин и съавт.

1. тох.(а) *kom*, тох.(б) *kaum* - слънце, ден "<ПТ. **kaun(V)* - пратюркски **gün(el)* / **guñal* (староуйг. *kün* - слънце, ден, тюркменски *gün* - също, чувашки *kun* – само ден (Ж.В.: слънце е *xēvel*, *xöl*, паралел с тунгусоманджурски, евенкски, негидалски *dilačā* – слънце, евенкски, евенски *dül* – слънчев пек, в монголски *dulaγan*, *dula'an*, халха-монголски, бурятски, калмикски, ордоски, дагурски *dulān*, в тюркските езици *jiliv/džili* – топъл. В унгарски *dél* – юг, *déli* – пладне, средата на деня, обед, селкупски *tjeel*, камасински *džala*, юкагирски *jelodze*, нганасянски, ненецки *jale*, енецки *jere*, *dere*, саамски *jielakis*, *jälakis*, протоформа **jelä* – слънце, ден.) и др.) < Праалтайски **giojñu* - зора, дневна светлина, (прото-монголски **gegeγe* - зора, дневна светлина" <* *geγeγe* < **gej-*, пратунгуски **giañam* - зора, пракорейски **kui* - зора, старояпонска *ke* - ден. (Уралоалтайски паралел в В камасински *kuja*, нганасянски *kou*, енецки *kāja*, ненецки *xājer*, унгарски *hajnal*, манси *khoj*, *khuj*, *χuj*, хантски *kuñəl*, *χunt*, *χunəl*, коми *kia*, естонски, фински *koi*, протоформа **koje* – утро, слънце. (UE)

Сходството на тохарските думи с алтайските(тюркските) е забелязано отдавна (вж. cf. Meillet 1914, стр.19: "Tel autre mot comme В *kaum* `jour' rappelle le turc" (Думата в тох.(б) *kaum* – ден напомня на тюркски). В 1941 г. Ван Виндекенс предложи че думата е заета от тохарски в тюркски, а Педерсен (1944 г.) предположи че посоката на заемане е обратна, и мнението му беше подкрепено по късно от самия Ван Виндекенс (1976 г.). В своята статия от 1963 г. Винтер обсъждат връзката между тези думи. Той започва с наблюдението, че "връзката между тюркските и тохарските думи, наистина изглежда вероятно: старотюркското *kün* и тох.(б) *kaum*, тох.(а) *kom*, се появят в комбинация с еквивалента в санскрит *deva*; до старотюркското *kün* ние виждаме израза *kün tängri*, и до тох.(а) *kom*, в аналогичното *komñkät*, а в тох.(б) *kaum*: *kaumñäkte*.

¹ Бихме искали да изразим нашата благодарност към W. Behr, F. Kortlandt, G.-J. Pinault (Пино), и J. Wiedenhof за многото ценните забележки относно първия проект на тази статия.

Първата част на двойката означава "ден" и "слънце", втората обозначава бог, т.е. Слънчевия бог. Винтер приема че имаме заем от тохарски в тюркски, поради две съображения: (1). Общотюркската дума за "слънце, ден"(старотюркското *kün* и др.) изглежда че се е появила извън другите алтайски езици, и в тюркски морфологията, на думата изглежда необяснена, "(1963: 239) Тъй като тюркската дума се оказва че има добра и логична алтайска етимология, аргументът му естествено отпада, (2). "в тох.(б), думата озн. "слънце" *kaum* принадлежи към непродуктивен инфлективен клас." Това би било силен контра-аргумент, ако думата е скоро заета, но не може да има никакво съмнение, че тези заемки трябва да бъдат датирани в пратохарския период.

Целият въпрос зависи, разбира се доколко адекватни са индоевропейски етимологии, предложени за обяснение за тохарската дума за "слънце". След обсъждане на предишни етимологични предложения, Винтер избира като вероятна връзка гръцкото *καίω* – разпалвам огън <* *keh2u* (първоначално предложен от Смит 1910: 10). Въпреки, че тази етимология изглежда да се е наложила като нещо общоприето (вж. Nilmarsson 1996: 118-119, Adams, 1999: 211), тя не е много силна. Първо, преди всичко, това е най-добрия възможен предложен коренът за етимологията на тохарската дума. Няма съгласие сред учените за индо-европейската формация, в която е бил представен този корен, дал в тох.(а) *kom* / тох.(б) *kaum*, както и за възможните варианти на морфологичен преход, за да стигнем до тези форми. Второ, гръцки корен е изолиран в индоевропейския етимологичен речник и се споменава само в литовското *kūlē* – сажди, тъмно петно, второст.зн. „мораво рогче” (паразит по житните растения), *kūletī* – болест по растенията (главня. ръжда и пр.), които трудно могат да бъдат отделени от глагола *kūletī* – вършея, разпрашавам, удрям. Посочената от Винтер гръцка дума *καίω*, той се опита да свърже с индо-иранските думи за „утро” (санскрит *śvās*, авестийски *sūrəm*), което не е прието от по-късното обсъждане на предложението, и вероятно с право. На трето място, семантичното развитие, въпреки че е възможно, по никакъв начин не е очевидно. Изглежда че комбинацията от значенията "слънце" и "ден" е много необичайно в индоевропейските езици, и по този начин е силна индикация за наличие на заемка.

Въпросът за фонетичните особености на това заемане е повдигнат от Адамс ("Във всеки случай не е причина (изходното пратюркско) **gün* да даде в ПТ **kin* или **kun*, защото ние знаем много малко за пратохарската и прототюркската фонетика.

Има няколко възможни сценария, които биха обяснили връзката на тохарското **au-* вместо очакваното **u-*. ПТ (пратохарското) **u-* идва от ПИЕ **eu*, и това може да настъпи само след палатизация на съгласна. Следователно е изключено и неподходящо ПТ звук **u-* или **ü-* да даде в пратюркски **u-*. (т.е. е изключено да се мисли за пратюркска заемка от пратохарски). Като алтернатива, ние може да предложим че пратюркската дума за слънце е била **gon* и все още не се е била развила до **gun*, когато е станало заемането в пратохарски, респ. пратюркското **o* е дало в пратохарски **au*, явление което наблюдаваме и при заемането на тюркската дума за прах в тохарски (*tor/taur*), вж. т.3, по-долу.

2. тох.(а) *āle*, тох. (б) *alyiye* – длан < ПТ **āl'ye* < прототюркското **āja* < **āṇa* – длан (староуйг. *aja*, тюркменски *āja*, и т.н) < **ālja* < протоалт. **p`álnya* (протомонг. **haliga(n)*, среднов.монголски *alaqan*, халха-монг. *alga*, ордоски *alaga*, дагурски *xalaga*, *halehe*, прототунг.-мандж. **palnya*, евенкски *hanṇa*, манджурски *faləṇṇə*, *falaṅṅṅu* - длан (на ръката), може би и пракорейското **pār* - хватка с ръката, вземам в дланите си. Паралел със уралското в селкупски *pīṅka*, камасински *pəṅ*, ненецки *peṅ*, енецки *fe*, *pe*, естонски *pīhu*, диал. *peo*, *pego*, *pōgo*, фински *pivo* – ръка, длан). Педерсен (1941: 74) предупреждава срещу, опитите тохарската дума да се свързва с аналога в индоевропейското семейство за "лакът" (в англ. *elbow*). Въпреки, че "е добре известно, че

думите, обозначаващи части на тялото често не се спазват в строга последователност и е възможно в различните индоевропейски езици да бъдат прехвърлени на други телесни части, разположени в близост " (Hilmarsson 1986: 231-232), това не променя факта, че в индо-европейски езици, думата за "лакът" е използва само за лакътната става и за прилежащите кости, т.е. предмишница (напр. също в гръцки и староирл.) или за рамо (арменски), Адамс (1999: 27). предлага "семантичен развитие, от * "лакът" * "предмишницата" (както е в гръцката например)> * "вътрешната повърхност на предмишницата"> "длан", което може и да е "в рамките на възможното", но все пак е много малко вероятно².

(Ж.В.: Заемането на тохарското название на дланта е възможно да е станали директно от древнотюркското название на ръката, в пратюркски **el*, **elig*, древнотюркски *elig*, турски, тюркменски *el*, азерски *äl*, уйгурски, узбекски, шорски *ilik*, якутски, долгански *ilī*, *elī*, чувашки *alǎ* (*al*) ръка. Тюркската дума има само ТМ паралел **ḡāla* – ръка. Според Вамберти тюркското название на ръката произлиза от тюрк. глагол **al* – вземам, хващам. (вж.Егоров, Этим.слов. чув.яз.-1,стр.33) Също в (прото)монголски **ali*, халха-монг. *al*, *aliv*, бурятски *alē*, калмикски *al*, *alē*, ордоски *ali* – вземам, давам, в ТМ-езиците **al(i)-*, евенкски *al*, манджурски *ali* – вземам, давам. Уралски паралел със селкупски *ila*, ненецки *jilā*, унгарски *emel*, манси *älm*, *ōlm*, хантски *äl* – хващам, вдигам (с ръце). При наличието на тези паралели, най-нелогично е да търсим връзката с тюркското **āja*< **āḡa* – длан. Много по-вероятно заемането е станало на много по-древен етап, от древнотюркското и древноалтайско название на ръката **al*.)

3. тох.(а) *tor*, тох.(в) *taur* - прах < ПТ **taur* < пратюркски **tōr* (староуиг. *toz*, тюркменски *tōz*, *tozan*, турски *toz*, татарски *tuzan* - прах) < праалтайски **t`ōre'* – почва, прах, (прамонг. **tor*, монг. *tortag*, халха-монголски, бурятски *tortog* – сажди, сгур, прах, мотг. *toru* – прах във въздуха; ПТМ **turV*, евенкски *tur*, евенски *tör*, нанайски *turka* – пръст, земя, среднов.корейски *tiri* (*tirih-*) – поле, степ. Също в евенкски *toroḡ*, манджурски *torton* – прашна буря (Ср.сл.ТМ-яз.-2,стр.199).

През 1964 г., Ван Виндекенс предложи да се разгледа тохарската дума, като заемка от алтайското ("монголското **tor* "), но в неговия „Lexique”, той се отказва от тази етимология в полза на предположението на Лейн (1938: 27), че тохарската дума за "прах" произриза от ПИЕ **dhou(-)r-* (по този начин мисли също и Адамс). Проблемите с тази връзка са очевидни: формацията е с ясен, (корен **dheur* с неговите две последователни гласни, е почти невъзможно да преминат в *-ru-* или *-ri-*), и смислят който се свързва с руското *дур* (*durь*) "безумие" не вдъхва доверие в тази етимология. (Ж.В.:реално единствената сравнително близка етимология може да се посочи в латинското *terra*, осканското *teras*, келтското **tēros-*, **tēres* (?) староирландското *tīr*, кьмвърското, корнуелското *tir* – земя.)

Другите предложения са също семантично незадоволителни. Винтер (1982: 182) предложи да да извлече тохарското *taur* / *tor* от **dheh1wɣ* (вероятно = „това, което се натрупва = прах" (?), вж. Хилмарсон/Hilmarsson 1985: 43, който предлага **dh(o)h1wɣ*), като има предвид, предложението на Пино (1994а: 375-376) за възм. получаването от ПИЕ корен **teh2-* размразявам, разтварям, утаявам, евентуално с разширение на корена с „w”, удостоверено в германски (напр. в староангл. *þāwian* / *thāwian*), т.е. **teh2w-ɣ*.

² Адамс приписва този сценарий от Хилмарсон (Hilmarsson), но той отсъства в споменатата публикация. Адамс допълнително правилно отхвърля други на етимологична предложения като фонологично невъзможно (Ван Виндекенс1976: 161 свързва тох.дума с литовски *dėlna*, старославянското *длань* - длан, Stalmaszczyk и Witzak 1990: 39-40 я свързват със староирландското *asil* – член, крайник). Връзката на тохарската дума за "длан" и монголски *halaqan*, вече е предложено от унгарският учен Рона-Таш (1974: 502 = 1986: 72), но в много по-различна перспективна.

Въпреки че думата за "прах", теоретично погледнато, може да бъдат получена от някой от тези корени, ние не откриваме нещо подобно в другите индоевропейски езици. Трябва да се подчертае, че тохарската дума е алтайска или тюркска заемка, и заемането е станало преди да се осъществи $\acute{i} > z$ прехода в тюркските езици.

(Ж.В.: В допълнение можем да кажем че от разширението на същия алтайски корен, произлизат чувашкото *tirĕs* – животински изпържнения, тор, респ. българското неславянско (древнобългарско) *тор*. Респ. древнотюркската форма е **tĕrek*, във вс. тюркски езици *tezek/tizek* – тор, животински изпържнения, в ГМ-езиците само в евенкски *tĕrgĕn* – блато, старокорейски *tĕr-m-* мръсен).

4. тох. (б) *ām* - мълчание, прил.име със зн.: тих, спокоен < пратюркски **am-* тих, спокоен (древнотюркски *amul, amil* – тих, спокоен (откъдето *Аму-даря* – спокойна река) < протоалтайски **āmV* (протомонголски **amu-*, **am i-* покой, ПТМ **ām* - спя). Липсата на известни индоевропейски аналози, които биха могли да обяснят тохарското *ām*, въпреки че думата е твърде кратка, едносрична, прави възможно единствено приемането че имаме древнотюркска или древноалтайска заемка.

5. тох.(а) *kanak*, тох. (б) *kenek* <ПТ. **kenek* – плат, платно < пратюрк **kōjnŷe-lek, *kōjnŷek* – риза (караханидски *kōnlek*, ($\eta = n\eta$) тюркменски *kōjne*, турски *kōjnäk*, шорски, ойратски *kūnek* и пр.) < протоалтайски **k`iũńi* – нишка, тъкан (протомонголски **kejenŷ*, халха-монголски *xejen* – кенар, оцветена ивица по края на платното или плата, пракокорейски **kinh*, старокорейски *kīn (kīnh-)*, съвр.корейски *kīn* – лента, пюсюл, пряпонски **kinu* – коприна, копринена дреха).

Както е посочено от Пино (Pinault 2001b: 128-129), тох. *kanak/kenek* е не означава, "плащаницата, ленена кърпа", както обикновено се споменава, а "памучна кърпа" според източника „Maitreyasamiti-Nāṭaka” а тох.(а) *kanak* съответства на старойгурското *böz*. Пино счита тохарската дума, за заема от ирански. Но връзката със согд. *knc'k* "тъкан", хорезм. *knc(y)k [kancək]* "риза" е фонологично незадоволителна, и Пино избира за извличането на ПТ **kenek* (от междинна форма **kaenæk*) чрез **kcaenæk < *käcaenæk* и го свързва с хорзмийското *ksunuk* - копринен плат, с препратка към Zieme (995: 493). Въпреки че е възможно, загубата на *-c-* това развитие в двата тохарски езика е невъзможно (особено след като се знае че в тохарски се запазват първоначалните клъстери), като има предвид, че връзката с тюркската дума, предложен тук, няма фонетични или семантични трудности (вж. за смисъла согд. *knc'k* "плат", хорезм. *knc(y)k* "риза"), можем да добавим, че тюркската дума е била заета в тохарски, както също е била заета и в монголски.

(Ж.В.: Учудваща е грешката на Старостин, при условие че той е автора на „Етимолог.речник на китайските йероглифи”. Първопроизходът на думата е китайски, а не алтайски и идва от названието на рисуваната коприна *kjwèn*³. В китайски названието на коприната е 絹, древнокитайски *k(w)ens*, в предкласически (до епохата Цин-Хан) *kwenh*, епохата Хан *kwjanh* и в следханския период Вей-Тан *kjwèn*, за да еволюира до свър.форма *juàn*, в Пекин и Шендун *śuan*, Янджоу *śuī*, Чанши *śuē*, Гуанджоу *kun*. Именно този смисъл се е запазил в монголски – край на плата, кенар, ивица, шарка, с което показва директна кореспонденция чувашкото *kunĕ* – парче плат, кърпа с пришити шарки, древнокорейската форма е най-близо до китайската, а японската форма директно си означава коприна. В тохарски, согдийски и хорезмийски тя е директна заемка от китайски и се е разпространила по „Пътя на коприната”. В древнотюркски и прасарматски (осет.) тази дума е заета от китайски, най-късно до времето на епохата

³ Произходът на китайското понятие идва от древната синотибетска форма **k(r)ēŋ`g* – нишка, в тибетски е еволюирало до *rkjan* – вена, в бирмански до *khjañ, khrañ* – нишка и в дагестанските езеци (cezki, дидойски) до *rkan* – нишка.

Хан и дава съотв. *кънига*, дигорски *къныг*, *кыныга* – книга, като в основата на понятието лежи семантичната връзка рисувана коприна – свитък, първоначално китайците са използвали коприната за писане, и най-вероятно е станало посредством *юечжите* и *усуните*!? В уйгурски *kuin* – свитък, рисувана коприна, снига е заето от същата изходна китайска дума, само че хронологично по-късно, в епохата Вей или Тан, когато крайното „h” отпада.

Турското название за дреха/риза е заето от същото название на коприната, но със съвсем друго смислово значение).

6. тох.(б) *olya* – повече, още, много < прототюркски **ulug* – голям, масивен (староуйг. *uluγ*, тюркм. *ulu* и др. в чувашки *уышлă* – много, многочислен) < протоалтайски **ulu/o* (протомонг. и монг. **olon-* много, ПТМ **ule*, улчийски *ule(n)*, орокски *ulinga* - добре, хубав, Proto-Korean **ōr* – цял, пълен). В тохарската дума, също се намира в съчетанието *olyapo* - повече, по-скоро, не притежава индоевропейска етимология, и е заемка, въпреки че източника на палатизацията на „ly” е неясен.

(Ж.В.: Тук трябва да посочим и саамското *ōl'lo, öllo, ölo, ällō* – голям, много, което показва че в тохарски може да имаме и по-древна, уралска заемка, още в периода на предвижване на пратохарите през Задуралието.)

7. тох.(а) *tmām*, тох. (б) *t(u)māne* – 10 000, безброй < ПТ **t(ə)māne* < прототюркски **Tümen* – 10 000; много (староуйг. *tümen*, тюркменски *tümen*) < праалтайски **čümü* – голямо число (корейски **čimîn*, японски **ti* - 1000). В тохарски тази тюркска дума, вероятно е заимствана чрез посредник – средноперсийския език, където *tumān* – 10 000 (виж съвр.персийски *tumān* - десет хиляди), която би по-добре обяснило вокализма.

(Ж.В.: Твърде нелогично е тази алтайска дума да е заето първоначално в средноирански и едва тогава да се е върнала в тохарски. В старобългарски *тъма* – 10 000 и е аналогична на формата в тох.(а). Може да посочим евентуалния произход на алтайското понятие, от алтайското монголско *too* – голямо количество, число, цифра, и *min*, **miŋgan* – хиляда, в тюркските езици *bin/min* – хиляда, производно на алтайското **mana* – голям, (в тюркските езици единствено в чувашки *mānă* – голям, в монголски **mandu/*mantu* – голям, в тонгусоманджурски **mani*, улчийски, нанайски *mandu*, орокски *mandi*, удегейски *mani*, евенкски, негидалски *man* – тълпа, много хора, група, респ. самоназванието *манджурци*, корейски **mān(h)-*, старояпонски *mane* – много. Според Бейли самия етноним то-хари, предадено чрез китайското да-юечжи означава буквално многото гара, т.е. то е означавало много, множество, а гара, гари е самоназванието на народа, предадено в хотаносакски документи като *ttau-da-gara* и народа *gara*. В случая явно имаме древна тохарска дума *ttau/tau* – много, аналогична на алтайското/монголско *too* – множество, количество, също в тох.(б) *mān, mēnt* – много, повече, голям, така че аналогично е *tu-mane* да означава много голям. В случая имаме ограничено представяне в алтайските езици, само в тюркски и корейски (евент. и в японски от корейски) което поставя под съмнение исконно алтайския произход на думата. Напълно възможно е да имаме пратохарска или др.индоевропейска много древна заемка (носителите на андроновската култура?), в съотв. алтайски езици, която впоследствие да се е върнала като обозначение на 10 000!?)

8. тох.(б) *pārşeri* – въшка < пратюркското **bürče / *bürge* (караханидски *bürge*, турски *pire*, азербайджански *pirä*, узбекски *burga*, уйгурски *bürga*, тюркменски *büre*, казахски *bürge, Bürşe*, башкирски *börsä*, киргизки *bürgö* – бълха, чувашки *pārşa* - бълха) < праалтайски **biure* (монг. *bürge*, халха-монголски *büreg*, калмикски *bürgэ*, ордоски *bürge* – бълха, въшка, корейски *pjāruk* – бълха, в ТМ-езиците, в евенкски *pārča* – линеене перушината на птиците).

Индоевропейска етимология на тох. (б) *pārşeri* не е известна. (също и на варианта на изписване *pārşere*). Смиълът на тохарската дума е малко несигурен, но се предлага в

следния контекст: „*ásne yamaşşalle pārşerem nakşäm*”. (да бъде поставено върху главата, за да унищожи въшките) (W-3A4), вж. Адамс. Вариантите на изписване *pārşeri* / *pārşere*, подсказват че може би това е заемка. Тохарският вокализъм показва скорошно заемане, но наставката *-re-/-ri-* остава в необяснени.

(Ж.В. Недоумявам защо Старостин забравя за руското *парш*, *парша*, *парх*, прилаг. *паршивый*, украински *парх*, белоруски *пархі*, *паршы*, *поршы*, полски, горнолужицки *parch*, чешки, словашки *prašivý* – краста, румънски *parşiv* – мръсен, лош, все заети от старобългарското *пършив* – крастав, въшлив, *пърша* – краста. Етимологичното обяснение предлагано от славистите, с праславянското **pърxja* – пърхот, което пък сближават с балтийското, латвийското *pārsla* – снежинка, пухче (вълна), староисландското *fors* – водопад, древноиндийското *prşant* – петнист (Шмидт, Траутман, Младенов), или с латинското *porrigo* – краста (Эрлих) са неубедителни. Но тази славяно-чувашко-тохарска аналогия поставя интересни въпроси относно етимологичните връзки. Вижда се почти пълна идентичност между *пърша*, *pārşa*, *pārča* и *pārşeri*. Чувашката форма е идентична с тохарската и много сходна до евенкската, която обаче е с по-далечен смисъл, а тюркските и монголските аналози са звуково по-далечни. Така че може да изложим следните хипотетични пътища:

1. думата си е исконно тохарска с индоевропейски славянски аналог, заета в алтайските езици.

2. думата е алтайска, заета в тохарски и посредством народ идващ от изтока е достигнала до славянските езици. Предвид идентичната чувашка форма това е станало най-вероятно, или с българите, или с аварите.

3. думата е тохарска, съхранила се в древнобългарски и чувашки и така разпространила с в славянските езици.)

9. тох.(б) *yase* – срам, позор < пратюркското **jās* – вреда, ущърб, загуба, позор (староуйг. *jas* - същото, якутски *sāt* – позор, срам, *sās-tāx* - враг.) < праалтайски **ziāsu* – безпорядък, опустошение, в монг. *usta* – гибел, в ТМ-езиците **suse* / **susu* – безпорядък, смут, японски *sūsam* - упадък.

Тохарската дума е само удостоверено в израза *yase-kwīpe* - срам и скромност (Vel SIM), което прави трудно за оценка, произхода на звука „-a”. Адамс пише: "последователно маркиране на ударението върху първата гласна в *kwīpe*, предполага, че не е пълно словосъчетание, т.е. че и двете думи са запазили своите ударения. В този случай, *yase* вероятно отразява изходна форма *yāse*. Ако, обаче, се предположи, че като самостоятелна дума *kwīpe*, вкарана в съчетание с *yasé*, води до преместване на ударението върху първата сричка и вероятно имаме по-древна форма **yāsé*.

Етимологията, приета от Ван Виндекенс (1976: 586) и Адамс, а именно, *yase* е производно на корена *yās-/yās-* да се възбуди сексуално, е семантично незадоволителна.

10. тох. (а,в) АВ *kärk* – грабя, крада < пратюркск. **Kar-ak* – разбойник (староуйг. *qaraq-čī*, тюркменски *Garak*) < протоалтайски **kára* – противоположен, враг, в монг. *qari* – чужд, халха-монголски *ха́р*, бурятски *xari*, калмикски *хắрэ*, ордоски *xari* – чужд, чужденец. Тъй като в тохарски този глагол няма надеждна индоевропейска етимология, може да бъде разглеждан като заемка, въпреки че глаголите се заемат трудно. Глаголната форма *kärk* е запазена в производните в тох.(б) *kärkanamo* – кражба, присвояване, *kärkauka* – крадец, *karkatsi* – крада и в тох.(а) като инфинитив *kärnātsi*. (В случая имаме римуване с *tärk-*, в тох.(б) свързано с *cowai*, като *tärk-cowai* също означава "да краде") и по този начин не може да се използва като аргумент срещу отхвърляне на заемането.

(Ж.В.: Произходът на думата е съвсем друг. Твърде интересен е китайския йероглиф 客, съвр.форма *kè*, в древнокитайски, класически старокитайски и епохата Хан *khṛāk*, значение: чужденец, гост, купувач. Така че напълно възможно е тази дума

разпространена едновременно в китайски и алтайските езици, да произлиза от древното самоназвание на тохарите (*gara/ghara/khara/kara*) и да е възникнала в дълбока древност, когато войнствените индоевропейци са нахлули в района на съвр. Синцзян и Монголия. Интересно е че по-късно се е завърнала от алтайските езици в тох.(б) *kärk* – грабя. Д.Адамс посочва неизвестна етимология!?)

Представените етимологии изглежда сочат, ранна дата на заемките. Някои от заемки трябва да са били заети по време на пратохарския период, а някои представляват предхождащия етап да прототюркски звукови промени **lj > j* and **r > z*. Последните вероятно илюстрират тюрко-тохарски контакти, от периода преди отделянето на Булгаро-чувашия "клон" (Ж.В.: чието съществуване изобщо е под съмнение), най-вероятно около началото на нашата ера. Географското разположение на тюрките по това време не е достатъчно ясно, но можем да предположим, в област някъде в околностите на Турфан, където са открити най-старите уйгурски текстове.

II. Китайски думи заети в тохарски.

Ако тюркските думи заети в тохарски, все още не са добре изучени от тохарологията, то въпроса за китайските заемки в тохарски се смята за добре осветлен⁴. Адамс в своя Речник⁵ споменава следните думи заети от китайски⁶.

1. тох. (а,б) *klu* - ориз < кит. 稻 *dao* – ориз, растение < среднокитайски *daw* < древнокит. **lhū* (виж Blažek 1999: 81);
2. тох. (б) *rapāññe* (прил.) последната луна в месеца < кит. 臘 *la* – зимно жертвоприношение < среднокит. *lap* < древнокит. **rāp*; Според Д.Адамс, кучасткото *rapāññe* – последния месец на годината е заемка от посоченото вече древнокитайско *rāp/lāp*. (Ж.В.: Но тази констатация на Адамс явно е повърхностна, защото съществува и друга тохарска (б) дума *rāp*, в тох.(а) *rāp* – ора, копая земята, *rapālñe* – оран, *mīse rapālñe* – разорано поле. Тохарската дума е от протоиндоевропейския корен **drep-* дращя, дълбая, показва паралели с хетското *tarrappunas* – ора, тракийското *torpos*, българското *trap* – дупка, диал. *pona* – дупка в земята, *rov* – дупка в земята, *rovia* – копая земята. Така че смисълът на *rapāññe meñe* е “месец на оранта” и напълно съвпада със времето в края на годината – зимния период. С.Папилон предполага древна тохарска заемка в китайски, със значение оране, оран. Това е бил и първоначалния смисъл в названието на

⁴ За скорошно обсъждане на китайските думи заети в тохарски, вж. Пино 1994b: 93.

⁵ Тази колекция е отразена в „тохарските база данни” на сайта на "индоевропейски етимологичен речник" проект (URL-address: www.ieed.nl). (Ж.В.: за съжаление сега недостъпен). Китайските реконструкции са взети от С. Старостин „база данни на китайски йероглифи на сайта "Вавилонската кула" (URL-address: www.starling.rinet.ru). Малки разлики между настоящите реконструкции на Бъкстър/Baxter и Старостин са без значение за нашата цел.

⁶ Етимологията на две думи не е много сигурна: (1) тох.(а) *nkiñc*, тох.(б) *ñkante* – сребро, което обикновено се представя като заемка от китайското 銀 *yin* - сребро (< МС *nŷin*, ОС **nŷrən*), с тохарски суфикс вж. Witczak (1990) който предполага, че тази дума може да отразява ПИЕ **h2regntom* (виж санскрит *rajatam* - сребро) с усвояването на **h2regntom > ñkante*. (2) тох.(б) *karci* – отпечатък от палеца (?), подпис е "със сигурност заемка от китайски, но детайлите са неясни "(Адамс се позоваване на податка от Kumamoto в Emmerick и Skjǫrþvǫ 1987:151 - 154). Jeroen Wiedenhof (PC) подсказва, че тохарската дума може да представлява кит. 押字 *yā-zi* "за удостоверяване на с подпис" (подпис, марка, залог "+` писмен характер), на среднокит. æar-ʒjǐ с китайски гърлен изговор. Това изглежда да е реална възможност, но тъй като точното значение на тох.(б) *karci* не е точно известно, не можем да бъдем сигурни.

празника, но за китайците то се е загубило, като чуждица и е останал само ритуалният смисъл – празник с жертвоприношение!

3. тох.(б) *cāk* – сто части [мярка за течности] < кит. 石 *shi* – камък, мярка за тежест (= 10 *dou*)' < среднокит. *džek* < древнокит. *diak*;
4. тох.(б) *cāne* – монета, парична ед. < Chin. 錢 *qian* - пари < среднокит. *džjen* < древнокит. *džan*;
5. тох.(б) *tau* – десет части (мерна единица) < кит. 斗 *dou* – мерна единица за течности < среднокит. *tōw* < древнокит. *tō*;
6. тох.(б) *śak(u)se* – концентрат < кит. 粟 *su* - зърно (ориз или жито), люспа < среднокит. *sjöuk* < древнокит. *sok* + кит. 酒 *jiu* - вино < среднокит. *cjəw* < древнокит. *cu*. (Ж.В.: също в тох.(а) *tsuk*, тох.(б) *tsaukwa* – дестилиран алкохол, виж и японското *sake*).
7. тох.(б) *šank* – мярка за обем (1.1-1.2 литра или 1.2-1.3 кварта) < кит. 升 *shēng* – мерна единица (1/10 от *dou*)' < среднокит. *sinγ* < древнокит. *təny*;
8. тох.(а) *yāmutsi*, тох.(б) *yāmuttsi* – вид водоплаваща птица [= хотаносакски *hamsa*-] < кит. *yīng-wǔ-(zi)* 鸚鵡(子) < среднокит. *æiny-mü-cji* < древнокит. **ærnγ-ma* – папагал. Виж също и согдийското *ʼym'wtsy* (*ēmütsi*) – папагал, от същия произход. Адамс се съмнява в тази етимология ("За тези производни има трудности както от фонетично естество (първата сричка на тохарските форми със сигурност не съвпада с китайската или согдийската) и от семантично (в китайски и согдийски означава "папагал", а не водоплаваща птица), но и двете съображения не изглеждат достатъчно сериозни, за да се изключим заемка от китайски (евентуално чрез иранско посредничество).

Грене (Grenet) и Пино (Pinault) (1997: 1016-1022) посочват още следните китайски замеки:

9. тох.(б) *šitsok* – концентрат, алкохолно питие от ферментирал малц < кит. 黍 *shǔ* – просо (*Panicum miliaceum*) < среднокит. *sō* < древнокит. *sla* (*t*-) + 酒 *jiu* - вино < среднокит. *cjəw* < древнокит. *cu*. (Grenet - Pinault 1997: 1016-1018). Особено е че китайската дума за вино, алкохол "дава отражение върху две различни форми в тохарски, а именно *tsok* + суфикса *-se* което дава формата *śak(u)se* – концентриран алкохол, саке (виж номер 6 по-горе). Може да се предположи, че *tsok* е повлиян в своята форма от глагола *tsuk* – пия, (бълг. *цукам*, *цокам*, вер.прабългаризъм)". Корелацията на среднокит. *sō* = тох. *ši*-, в двусричната дума има подсилващ характер, във втория случай.
10. тох.(б) *šipānkiñc* – сметало, абак. Първата част ясно наподобява кит. 數盤 *shǔ-pan*, среднокит. *šü-ban* (древнокит. **sro-bān*) – броене, смятане, сметало, а втората част е по-неясна. Грене (Grenet) и Пино (Pinault) (1997: 1020-1022) предполагат че тя отразява кит. 工具 *gōngju* - инструмент, в среднокит. *kuŋ-gü* (древнокит. *kōŋ-gos*).

Този списък на китайските заемки в тохарски, може да се разшири още⁷.

11. тох.(а,б) *cok* – лампа < кит. 燭 *zhu* – факел, свещ, светя < ср.кит. *ćöuk* < др.кит. *tok*⁸. Традиционно тох. (а,б) *cok* се обяснява етимологично с ПИЕ **dhēgwhu-*, с неговото производно, тох. *tsäk-* < **dhegwh* – горя, но тази етимология е фонологично трудно обяснима защото в тохарски палатизираното *ts-*, се проявява в *ć-*, а не с *c-*. Ето защо Винтер (Winter) (1962: 18) пише: „Например *сок* остава несигурна – в тох.(б) тя принадлежи, към една група от особени на заемки които са станали продуктивни ...”. Други предложени етимологични обяснения за индоевропейски произход са също невероятни (вж. Адамс 1999: 256).
12. тох.(а) *truñk*, тох.(б) *troñk* - пещера, дупка, тох.(б) *troñktse* (прил.) пещерен < ПТ **tronk* < кит. 窟 *chōng, chǒng* – празнина, пещера < среднокит. *ṭhüñ* < древнокит. **thruñ*⁹, с по-далечни синотибетски аналогии, в тибетски *doñ* – дълбока дупка, яма, празнина, пещера, *stons* – изкопавам, правя дупка, в бурмезки *twañh* – дупка, яма, пещера, *thwañh* – копая.
13. тох.(а) *ri*, тох.(б) *rīye* - град < ПТ. **riye* < кит. 里 *li* – селище (Ж.В. но и разстояние около 500 м) < среднотох. *li* < ср.кит. *rə*. През 1998 г., Луботски (Lubotsky, стр. 368) предложи да се разгледа в обратната посока на заемане (от тохарски в китайски). Проблемът е, обаче, че единственият сигурен екстра-тохарски аналог е тракийското *bria*, вероятно *uria*, (Ж.В.: но и в санскрит *pur* – град, също в трак. *para* – селище, което показва че е *bria*, а не *uria*), споменато от Страбон като тракийската дума озн. селище, град. Така индоевроп. етимология на тох.(а) *ri*, тох.(б) *rīye* – град, става доста съмнителна. От друга страна Пейрос и Старостин (1996,2: 77) реконструираха синотибетското **riəH*, от цингпо (тибетски диал.) *məre*¹ – град. Тази синотибетска реконструкция напълно кореспондира с древнокитайската и тохарската дума.
14. (Ж.В.: ще добавя още тох.(а) *krim*, тох.(б) *káryān* – сърце, вътрешности. Заето от старокитайски 問 *krēn*, хански период *krjān* – кухня.(Старостин). Също в синокавказката група, във вейнахски **kēre*, чеченски *kīra*, ингушки *ker*, в аварски *kerén* – корем. Заето и в алатайските ез., общоалтайски корен **kéra*, в прототюркски **karīn*, в повечето тюркски езици *qarīn* (откъдето бълг.турцизъм **карантии** – вътрешности), узбекски *qōrin*, тувински, тофларски *xarin*, хакаски, якутски *xirin*, тюркменски, азербайджански *garīn* – корем, вътрешности, прототунгусоманджурски **keri-muk*, евенски *kerimek*, евенски *korimki* – право черво, стомах, вътрешности, протокорейски **kari*, старокорейски *kari-spjэ*, съвр.корейски *kalbi* – ребра, протояпонски **kárá(n)tá*, съвр.японски *karáda* – тяло на човек. (Старостин)

⁷ В една своя скорошна статия, К.Т. Шмид, споменати още две възможно заемки в тох.(б) от китайски: „Новооткритите мерки за дължина *tsum* – инч и *sak* – стъпка, фут, са също китайски заемки.” (1999:19). За съжаление, Шмид не дава препратка за това къде и в кой контекст са намерени тези думи. Той предполага, че се предполага, че те са били заимствани от кит. 寸 *cun* – инч < среднокит. *chon* < древнокит. *shūn-s* и кит. 尺 *chi* – една стъпка или фут (= 22.5 cm) < среднокит. *chek* < древнокит. *thiak*, съотв.

⁸ Архаичната вьетнамска заемка от същия източник е *duóc*.

⁹ също така виж **dhrun*, МС *d'üñ* – същото, съвр.ф-ма *zhōng*, вторично зн. по аналогия с 中 **trun* – среда.

В старотюркски *quruysaq* – корем, стомах. (Др.Тюрк.Слов.,стр.470) В древнобългарски *коръмъ, коремъ, кромъство* – вътрешности, чувашки *хырам*, заето в марийски *korem* – овраг, в езика на обските угри *korung, korem* със значение кухня. Така че древнобълг.чувашкото *корем/хырам* е вероятно от тохарски или алтайски произход, със сближаване с формите в ТМ-езиците, а първоосновата е китайска.)

15. тох.(а) *lyäk*, тох.(б) *lyak* - крадец < ПТ **lyäk* < кит. 掠 *lüe* – грабеж, грабител, алчен < късен ср.кит. *liak* < ср.кит. *lak* < др.кит. *rhak*. Пейрос и Старостин (1996, 2: 96) реконструират синотибетското **rók* (тибетското *āphrog* - грабя, също производното в лушански *rok* – грабя, ограбвам, ощетявам). Посочени са вероятни три индоевропейски етимологии за тази дума. 1. като производна на ПИЕ **legh-* лъжа, надолу (англ. *lie* – лъжа) по този начин, който лежи (в засада). 2. от ПИЕ **lek-* летя, което се демонстрира от литовското *lėkiu* - летя, бягам" (или да лети > * да е бърз > открадне, срв. френското *voler* – летя / Ж.В.: и славянското *лек* – с малко тегло, който може да се издигне във въздуха). 3. от ПИЕ **leǵ-* (гръцкото *λέγω*) - събирам. Първите две етимологии се обсъждат от Адамс (1999: 565), а третата - от Пино Pinault (съвм. с Хилмарсон/Hilmarsson 1996: 87). Всички те фонологично са безупречно, но твърде малко вероятни от семантичната им страна.
16. тох.(а,б) *tsem* – син < кит. 青 *qīng* – синьо-зелен < ср.кит. *chien* < др.кит. *chēn*. Еднаквото развитие в тох.(а) и тох.(б) е невъзможно, така че в тох.(а) най-вероятно думата е заета от тох.(б)¹⁰. Предложената индоевропейска етимология е невъзможна. Свързва се с ПИЕ **dhus-on-*, в староангл. *dosen* – тъмен, кафяв, латински *furvus* – тъмен, черен. С оглед на почти пълното съвпадение със сре.кит.форма, едва ли може да се съмняваме в заемането. (Ж.В.: Ще допълня че Старостин посочва и тибетски паралели на кит.форма, в качински *gəciŋ* – зелен, свеж, в гаро и димаша *gathan* – свеж, жизнен, зелен, неузрял, канаури *šōŋ*, раванг *məsiŋ* – зелен и др. В енисейските езици, в кетски *son*, котски *sueŋa* – син цвят, в ингушки *sijna* - син. Съществува и още една кит.форма 蒼, съвр.кит. *cāng*, др.кит. и ср.кит. *shāŋ* – синьо-зелен. От др.страна Адамс в своя „речник на тох.(б)“ посочва още в тох.(б) *tseŋai, tseŋam* – тъмосин, тъмен. Също твърде близки паралели има в иранските езици, в осетински *æxsin*, кюрдски *šin*, пушунски *šin, šna*, персийски *xasin*, шугнански *x'in*, язгулемски *šin*, сариколски *xēin* – син, хинди-урду *zangārī* – синьозелен. В пехлеви *zing* – негър. В удмурски *zangari*, марийски *zaŋgar*, мордвински *s'angar'a* – синкав, тъмен. В латински *cinncus* – сив, славянски *син*. В авестийски *axšaēna*, средноперсийски *axšain*, пехлеви *xshēn*, согдийск *xs`yn`k /əxsānēk/*, съвр.персийски *ixšīn, xasin*, осетински *æxsin*, йидга *akshin* – със значения тъмен, сивосинкав, жълтеникав. В тох.(а) *āšna* – сив, син, тохарски и осетински *eksinek/æxinæk* – гълъб, синьо-сива птица, вж. согд.дума. Вероятно и названието циганин, вж. персийското *zāngāne*, заимствано в османотурски като *çāngāne* (ченгене) – циганин, аналогично на формата в пехлеви озн. черен човек, в пр.см. нисша раса, роби. Така че имаме един твърде древен бореален корен свързан с названието на синия

¹⁰ Прототохарската реконструкция, даден от Адамс е много съмнителна и смятаме невярна.

цвет и вероятно в тохарски е станало заимстване от китайски, със съществуването на паралелна собствена форма за сив и син цвет.)

Ние можем да се разграничат две групи от китайски думи заети в тохарски: 1. Ранните заемки (думи за "ориз", "зимно жертвоприношение" (Ж.В. трябва да отпадне предвид обратния път на заемане: празник на оранта в тохарски), "пещера", "град"), показващи предхански или раннохански фонетичните особености (тох. *kl-* = др.кит. *l-* (*l-*), ср.кит. *d-*, тох. *r-* = др.кит. *r-* ср.кит. *l-*, тох. *tr-* = др.кит. *tr-*, ср.кит. *ʃ-*). Те са станали не по-късно от II в. пр. н.е. (вр. на издигането на династията Хан). 2. Среднокитайски думи заети в тохарски (мерки, алкохолни напитки, пари, водолубиви птици, факел/свещ/лампа, крадец, сметало, може би също сребро и пръстов отпечатък/подпис). Тези думи показват типични среднокит. фонетични особености (начални кратки гласни африкати, вместо дентални гласни. (в среднокит. *l-* заменя древнокит. *r-*, когато *-r-*, (в др.кит.) е в средата, в ср.кит се губи и е типичен ср.кит. вокализъм.) Също *-a-* се променя, напр. в *cāk*, в ср.кит. *dzek* (др.кит. **diak*) и *cāne* = ср.кит. *dzjen* (др.кит. **dzan*), което показва, че тези думи са заета малко по-рано от ср.китайски (VII век от н.е.), по-вероятно в III – IV в. (Късна Хан и Епохата на Троецарствието).

Наличните данни, позволяват да се заключим, че тохаро-тюркските контакти трябва да бъдат датирани в един доста по-ранен период (възможно синхронен с най-ранните тохаро-китайски контакти), но китайското влияние е по-дълготрайно и продължава от III – II в. пр. н.е. до среднокитайския езиков период (около VII в.) или началото на епохата Тан.

Използвана литература:

- Adams, Douglas Q. 1999 *A dictionary of Tocharian B*. Amsterdam - Atlanta: Rodopi.
- Blažek, Vaclav 1999 *Alimenta Tocharica. Tocharian and Indo-European Studies* 8: 79-84.
- Emmerick, Ronald E. and Prods Oktor Skjórvó 1987 *Studies in the vocabulary of Khotanese II*. Wien: Osterreichische Akademie der Wissenschaften.
- Grenet, Franz and Georges-Jean Pinault 1997 *Contacts des traditions astrologiques de l'Inde et de l'Iran d'après une peinture des collections de Turfan. Comptes rendus de l'Académie des Inscriptions & Belles-Lettres* 1997: 1003-1061.
- Hilmarsson, Jorundur 1985 *Tocharian B kroryai (obl.sg.), A krór 'crescent, horn of the moon'*. *Die Sprache* 31: 40-47. 1986 *Studies in Tocharian phonology, morphology, and etymology with special emphasis on the o-vocalism*. Reykjavik: Malvisindastofnun Haskola Islands. 1996 *Materials for a Tocharian historical and etymological dictionary*. Reykjavik: Malvisindastofnun Haskola Islands.
- Lane, George Sherman 1938 *Problems of Tocharian phonology. Language* 14: 20-38.
- Lubotsky, Alexander 1998 *Tocharian loan words in Old Chinese: chariots, chariot gear, and town building*. In: Victor A. Mair (ed.), *The Bronze Age and Early Iron Age peoples of Central Asia*, 379-390, Washington D.C.: Institute for the Study of Man.
- Meillet, Antoine 1914 *Le Tokharien. Indogermanisches Jahrbuch* 1: 1-19.
- Pedersen, Holger 1941 *Tocharisch vom Gesichtspunkt der indoeuropischen Sprachvergleichung* (Det Kgl. Danske Videnskabernes Selskab. Historisk-filologiske Meddelelser XXVIII,1). Kobenhavn: I kommission hos Ejnar Munksgaard. 1944 *Zur tocharischen Sprachgeschichte*. Kobenhavn.
- Peiros, Ilia and Sergej Starostin 1996 *A comparative vocabulary of five Sino-Tibetan languages*. 6 vols. Melbourne: The University of Melbourne, Department of Linguistics and Applied Linguistics.

- Pinault, Georges-Jean 1994a Lumieres tokhariennes sur l'indo-europeen. In: Jens E. Rasmussen (ed.), *In honorem Holger Pedersen. Kolloquium der Indogermanischen Gesellschaft vom 26. bis 28. Marz 1993 in Kopenhagen*, 365-396, Wiesbaden: Reichert.
- 1994b Aspects du bouddhisme pratique au nord du desert du Taklamakan, d'apres les documents tokhariens. *Bouddhisme et cultures locales. Quelques cas de reciprocites adaptations. (Actes du colloque franco-japonais de septembre 1991)*. Paris: EFEO.
- 1998 Tocharian languages and pre-Buddhist culture. In: Victor A. Mair (ed.), *The Bronze Age and Early Iron Age peoples of Central Asia*, 358-371, Washington D.C.: Institute for the Study of Man.
- 2001a Tocharo-Turcica. In: L. Bazin, P. Zieme (eds.), *De Dunhuang a Istanbul. Hommage a James Russel Hamilton*, (Silk Road Studies V), 245-265, Turnhout: Brepols.
- 2001b Nouveautes lexicales et morphologiques dans le manuscrit de Yanqi du Maitreyasamiti-Naṭaka en tokharien A. In: Stefan Wild and Hartmut Schild (eds.), *Akten des 27. Deutschen Orientalistentages (Bonn - 28. September bis 2. Oktober 1998)*. *Norm und Abweichung*, 121-136. Worzburg: Ergon.
- Rona-Tas, Andras 1974 Tocharische Elemente in den altaischen Sprachen? *Sprache, Geschichte und Kultur der altaischen Volker. Protokollband der XII. Tagung der Permanent International Altaistic Conference 1961 in Berlin*, 499-504, Berlin: Akademie-Verlag.
- 1986 *Language and history. Contributions to comparative Altaistics*. Szeged.
- Schmidt, Klaus T. 1999 Beobachtungen zur tocharischen Landwirtschaftsterminologie. *Sprache* 41: 1-23.
- Smith E. 1910 "Tocharisch". *Die neuentdeckte indogermanische Sprache Mittelasiens*. Vid. Selsk. Skrifter, II. Hist.-fil. Kl. 1910, Nr. 2. Christiania.
- Stalmaszczyk, Piotr and Krzysztof T. Wiczak 1990 Celto-Tocharica I. Three Celtic-Tocharian terms for certain parts of the body. *Tocharian and Indo-European Studies* 4: 35-44.
- Starostin, Sergej A. - Anna V. Dybo - Oleg A. Mudrak forthcoming: *An etymological dictionary of Altaic languages*. Leiden: Brill. [The Altaic database can also be consulted on the site of the "Tower of Babel" project (the URL-address of the site is starling.rinet.ru).]
- Van Windekens, Albert Joris 1941 *Lexique etymologique des dialectes tokhariens*. Louvain: Museon. 1964 Sur quelques mots tokhariens provenants de langues asiatiques indo-europeennes et nonindo-europeennes. *Orbis* 13: 589-597.
- 1976 *Le tokharien confronte avec les autres langues indo-europeennes, Vol. I. La phonetique et le vocabulaire*. Louvain: Centre International de Dialectologie Generale.
- 1977 Recherches complementaires sur le vocabulaire tokharien I. *Orbis* 26: 141-148.
- Winter, Werner 1962 Die Vertretung indogermanischer Dentale im Tocharischen. *Indogermanische Forschungen* 67: 16-35.
- 1963 Tocharians and Turks. *Uralic and Altaic Studies* 23: 239-251.
- 1982 Indo-European words for "tongue" and "fish": A reappraisal. *The Journal of Indo-European Studies* 10: 167-186.
- Wiczak, Krzysztof T. 1990 Tocharian A *nkinc*, B *nkante* 'silver'. *Tocharian and Indo-European Studies* 4: 47-48.
- Zieme, Peter 1995 Philologische Bemerkungen zu einigen alttorkischen Stoffnamen. *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hung.* 48: 487-94.